

עשרה בטבת

תענית שחל ביום שישי

הגמ' (עירובין מא, א) אומרת תשעה באב שחל להיות בערב שבת, מביאין לו כביצה ואוכל כדי שלא יכנס לשבת כשהוא מעונה. תניא אמר רבי יהודה פעם אחת היינו יושבין לפני רבי עקיבא ותשעה באב שחל להיות בערב שבת היה והביאו לו ביצה מגולגלת וגמעה בלא מלח, ולא שהיה תאב לה אלא להראות לתלמידים הלכה, ורבי יוסי אומר מתענה ומשלים.

חיוב להשלים או רשות

וכתב המרדכי (רמז תפו) שפעם אחת אירע י' בטבת יום ו', וכשרצה ר"י לילך לבהכ"נ טעם התבשיל כדי שלא יכנס לשבת כשהוא מעונה, ותמה המרדכי הא קאמר הכא מתענה ומשלים. ותי' דאיבעיא להו מהו להשלים, ומסיק דמתענה ומשלים, כלומר יכול הוא להשלים אם ירצה, ומיהו טוב שלא להשלים שלא יכנס לשבת כשהוא מעונה.

ועי' בטור (או"ח סימן רמט) וז"ל ולענין בעיין אסיקנא (עירובין מא, א) והילכתא מתענה ומשלים, פ"א אם ירצה ולא הוי כמתענה בשבת. וכיון שיכול להשלים אם ירצה והוא קיבל עליו תענית סתם וכל תענית שלא שקעה עליו החמה אינו תענית צריך להשלים עד צאת הכוכבים, אם לא שפירש בשעת קבלת תענית עד שישלים תפלתו עם הצבור.

וכתב הב"י בשם תוס' שאינו חייב להשלים, וכן דעת הגהות מיימוניות (פ"א מהלכות תענית אות ג), ולא כראב"ה (סי' תתנח) והרוקח (סי' לו) שכתבו שצריך להשלים.

קבלת שבת

עוד כתב המרדכי שאם בא הצבור מבית הכנסת מבעו"י, מותר לאכול מיד, דכיון דכבר התפללו אם כן כבר קבלו שבת עליהם. ויש להסתפק בדבריו, האם כוונתו שהיות וכבר קיבל עליו שבת חל עליו איסור להתענות, וממילא אסור לו להמשיך הצום, או"ד שאם כבר קיבל עליו את השבת כבר הלך עשרה בטבת, וכדברי הט"ז (או"ח תרסח) במי שקיבל עליו שמיני עצרת מוקדם, שמותר לו לאכול אע"פ שאינו אוכל בסוכה, ודלא כמהרש"ל שאסר עליו לאכול, משום שאינו יכול לאכול בסוכה, שאם יברך יהיה זלזול ביו"ט, ולאכול בלי ברכה אי אפשר. הט"ז סובר שהיות וכבר קיבל עליו שמיני עצרת, כבר הלך סוכות, ואין עליו שום חיוב לאכול בסוכה. א"כ י"ל דה"נ בענינינו שאם קיבל עליו את השבת כבר אינו י' בטבת, ומותר לו לאכול.

תענית חלום בע"ש

והנה המרדכי הביא בשם הר"מ שיכול לאכול מיד אחר התפלה קודם שקיעת החמה שהוא מפרש מתענה ומשלים עד אחר התפלה, ומסיים שאם מתענה בע"ש תענית חלום מתענה עד צאת הכוכבים כיון שיכול להתענות אפילו בשבת, כ"ש שמשלים עד הלילה.

מכאן יש להוכיח שהנידון לעיל הוא משום שכבר חל שבת ואסור להתענות בשבת, ולכן בתענית חלום שאין איסור לצום בבית יכול לגמור הצום דא"ל כצד השני אז שקבלת שבת הוי כנגמר היום שלפני אז גם בתענית חלום.

וכן מבואר במ"מ (תענית ה, ה) בשם הראב"ד שלא אמרו משלים אלא שאינו אוכל קודם שקיעת החמה אבל ודאי משתקע החמה מתוספת שבת הוא וכבר קדש היום אם רצה לאכול אוכל, **שכיון שנכנס לתחום שבת שוב אינו רשאי להתענות עכ"ל**. הרי לן שתלוי בזה שחל איסור צום בשבת.

וכתב בדרכי משה (או"ח רמט אות א) דנראה דמתחלת שקיעת החמה קאמר ועיין לקמן סימן רס"א (ד"מ הארוך אות א ד"ה וזמנו):

ועי' ב"י שהביא דברי המרדכי הנ"ל, וז"ל כתב רבינו מאיר (תשב"ץ קטן בתחלת הספר) דהשלמת תענית בערב שבת סגי עד לאחר תפלת ערבית שמפלג המנחה ואילך וכן כתב הגהות בפ"א מהלכות תענית (אות ג) שאפילו לדברי האומרים שצריך להשלים היינו שמתענה עד אחר קיבול שבת ותפלת שבת היא מפלג המנחה ולמעלה ואפילו אם עוד היום גדול מיקרי שפיר השלמה, אבל כתב שאין כן דברי הרא"ש בסוף פרק ב' דתעניות כמו שנתבאר בסמוך.

ולענין תענית חלום הביא דברי הגהות פ"א מהלכות תענית (שם) וז"ל אבל תענית חלום בערב שבת יש להתענות עד צאת הכוכבים כיון שהוא מפני הסכנה לבטל ולבער חלום רע אין להקל בו שמא לא יועיל לבטלו אם לא יתענה עד הלילה, ותדע כי אפילו ביום שבת מתענים לכתחלה. (ויש להעיר על שלוננו "ותדע" כי אפילו ביום שבת מתענים, משמע שאין זה אלא הוכחה דהוי יותר חמור, ולא כנ"ל משום שמותר גם בשבת, ודו"ק.) אבל בהגהות אשיר"י פרק קמא דתעניות (סי' יב) כתב בשם אור זרוע (הל' תענית סי' תד) דבתענית חלום אין צריך להמתין עד שקיעת החמה אלא מיד בצאתו מבית הכנסת ערבית מותר לאכול.

להלכה

נפסק בשו"ע (או"ח רמט, ד) אם קבל עליו להתענות בע"ש, צריך להתענות עד צאת הכוכבים, אם לא שפירש בשעת קבלת התענית עד שישלם הצבור תפלתו. וכתב הרמ"א וי"א דלא ישלים, אלא מיד שיוצאים מבית הכנסת, יאכל (טור ומרדכי ס"פ בכל מערבין בשם הר"מ והגהות מיימוני פ' א' מהלכות תענית). לכן בתענית יחיד לא ישלים, וטוב לפרש כן בשעת קבלת התענית. ובתענית צבור ישלים, והכי נהוג (מהרי"ל). ואם הוא תענית חלום, צריך להתענות עד צאת הכוכבים.

עשרה בטבת שחל בשבת

כתב הב"י (או"ח תקנ) בשם האבודרהם (עמ' רנד) שעשרה בטבת הוא משונה משאר תעניות שאם היה חל בשבת לא היו יכולים לדחותו ליום אחר מפני שנאמר בו (יחזקאל כד ב) בעצם היום הזה כמו ביום הכפורים. וכ' עליו הב"י ולא ידעתי מנין לו זה.

וכתב עוד דעשרה בטבת חל לפעמים בששי ומתענין בו ביום ושאר צומות לעולם אין חלים בששי.

וז"ל האבודרהם וחילוק יש ביניהם שארבעת הצומות הם נדחין לפעמים כשחלו בשבת חוץ מעשרה בטבת שאינו חל לעולם בשבת, אבל הוא חל לפעמים ביום ששי ומתענין בו ביום, ואפילו היה חל בשבת לא היו יכולים לדחותו ליום אחר מפני שנאמר בו (יחז' כד, ב) בעצם היום הזה כמו ביום הכפורים. ושאר הצומות אינן חלין לעולם ביום ששי.

וזה דלא כדברי הרמב"ם ושו"ע (תקנ, ג) וז"ל כל ד' צומות הללו אם חלו להיות בשבת, נדחין לאחר השבת. וכתב הרמ"א שאם חלו בערב שבת, קורים בשחרית ומנחה, ויחל (ב"י). ואם יש חופה ביום התענית בערב שבת, נוהגין להתפלל מנחה ולקרות ויחל ואח"כ עושין החופה.

עוד הביא שם בשם האגור (סוס"י תתפ) בשם שבלי הלקט (סי' רסג בהגה) שאין קורין בספר במנחה בערב שבת כשחל בו אחד מארבעה צומות הללו עכ"ל, ולא נהגו כן.

כתב הרב דוד אבודרהם (שם עמ' רנה) אם חל עשרה בטבת ביום ששי מתפללין שחרית כשאר הצומות וכן במנחה אבל אין אומרים הוידוים ולא נפילת אפים במנחה מפני שהוא ערב שבת:

גדר ד' הצומות

וכדי לבאר דברי האבודרהם צריך להקדים לברר גדר הד' צומות. ונראה להקדים דברי הגמ' (ר"ה יח, ב) וז"ל הגמ' דאמר רב חנא בר ביזנא אמר רב שמעון חסידא מאי דכתיב כה אמר ה' צבאות צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה, קרי להו צום וקרי להו ששון ושמחה, בזמן שיש שלום יהיו לששון ולשמחה אין שלום צום. אמר רב פפא הכי קאמר בזמן שיש שלום יהיו לששון ולשמחה, יש שמד צום, אין שמד ואין שלום רצו מתענין רצו אין מתענין. אי הכי תשעה באב נמי אמר רב פפא שאני תשעה באב הואיל והוכפלו בו צרות, דאמר מר בתשעה באב חרב הבית בראשונה ובשניה ונלכדה ביתר ונחרשה העיר.

האם החמש עיניים נוהגים בשאר צומות

מכא גמ' זו נחלקו הראשונים האם החמש עיניים נוהגים רק בט"ב וביוה"כ או גם בשאר הצומות.

כתב הטור (או"ח תקנ) פריך בגמרא קרי להו צום וקרי להו ששון ומשני רב פפא בזמן דאיכא שלום וליכא שמד כגון שב"ה קיים ששון בזמן דאיכא שמד וליכא שלום צום והאידנא דליכא שלום וליכא שמד רצו מתענין רצו אין מתענין.

ופירוש דליכא שלום שהבית חרב, וליכא שמד במקום ידוע בישראל רצו רוב ישראל והסכימו עליהם שלא להתענות אין מתענין, רצו רוב צבור מתענין.

והאידינא רצו ונהגו להתענות לפיכך אסור לפרוץ גדר וכ"ש בדורותינו הלכך הכל חייבין להתענות מדברי קבלה ומתקנת נביאים. ומיהו כולם מותרים ברחיצה וסיכה ונעילת הסנדל ותשמיש המטה ואין צריך להפסיק בהן מבע"י חוץ מתשעה באב ואם חלו בשבת נדחין עד אחר שבת.

עוד הביא הב"י מש"כ הר"ן (פ"ק דר"ה ד: ד"ה ודאמרי' ה. סוד"ה והאידינא וחי' יח:) בשם הרמב"ן (שם) מסתברא דכולהו ארבעה צומות תענית ציבור הן ונביאים גזרו אותם וכל חומרי תענית עליהם מפסיקים בהם מבעוד יום ואסורים ברחיצה וסיכה ונעילת הסנדל ובתשמיש המטה כתשעה באב, אלא האידינא כיון דנהגו להתענות בהן ולא נהגו בחומרות הללו משמע דמעיקרא כך רצו להתענות בלבד אבל לא רצו לנהוג באותן חומרות, וכיון דהני ברצו תליא הרשות בידן, אבל מעיקר התקנה ודאי אסורין בכולן עד כאן.

וכתבו התוספות בסוף פרק קמא דתעניות (יג. ד"ה וכל) דשאר תעניות בר מתשעה באב מותרים ברחיצה אפילו בחמין כך פסק ראבי"ה (סי' תתנד) ורבינו יואל אביו אסר לרחוץ בחמין עד כאן. וכן כתב המרדכי (סי' תרכח) וכתב בשם ראבי"ה שנהגו העולם היתר בדבר עד כאן וכן מנהג הפשוט:

וכך נפסק בשו"ע (תקנ, ב) וז"ל צומות הללו, חוץ מט' באב, מותרים ברחיצה וסיכה ונעילת הסנדל ותשמיש המטה, ואין צריך להפסיק בהם מבעוד יום.

אמנם עי' במשנ"ב (ס"ק ו) דבעל נפש יחמיר בכולן כמו בט"ב, אלא שאם חל ליל טבילה יקיים עונתו, וגם בנעילת הסנדל לא יחמיר משום חוכא וטלולה. וכן אם חל י' בטבת בע"ש אין להחמיר ברחיצה בחמין מפני כבוד השבת. ומסביר השער הציון (ס"ק ט) דהאידינא מצוי גזרות מן עובדי גלולים, ואם כן חל עצם החיוב על הג' צומות כמו על ט' באב לפי דברי הרמב"ן, וגם הגר"א בביאורו מסכים לדברי הרמב"ן. ועיין באליה רבה בשם השל"ה דבעל נפש צריך להפסיק גם מבעוד יום.

האם הוקבע יום מסויים בחודש

המנחת חינוך (מצוה שא) חידש שהד' צומות לא הוקבעו ליום מסוים בחודש אלא איזה שהוא יום בחודש ההוא. וז"ל והנלע"ד ונ"מ לדידן ג"כ דד' צומות הללו מדברי קבלה אין נקבע להם יום מיוחד י' טבת או ט"ב וכדומה, רק הדברי קבלה הוא על אלו החדשים דבטבת ותמוז ואב ותשרי מחויבים להתענות בהם יום אחד אבל לא נתייחד יום מיוחד, רק איזה יום שרוצה יוכל להתענות רק באלו החדשים.

וראיה לדבר דבפסוק אינו מבואר איזה יום כלל רק צום הרביעי וצום החמישי וצום העשירי, דהיינו החדשים אבל לא באיזה יום. עוד ראייה הביא המנ"ח דהנה שם בר"ה פליגי ר"ע ור"ש, דר"ע סובר צום העשירי היינו עשרה בטבת שבו סמך מלך בבל, ורשב"י אומר זה חמשה בטבת שבאה שמועה לגולה כו', וקשה דהם היו תיכף לאחר חורבן כידוע ומאי פליגי פוק חזי מה עמא דבר, ומה היו עושין בבית שני דאז היה ששון ושמחה באיזה יום היו עושין, ובבית שני ה' תנאים ב"ש וב"ה ויתר מקבלי התורה והיאך שכחו הדבר. אלא ע"כ שלא הוקבע יום מסויים בחודש.

וגם שם מבואר דט' בתמוז הובקעה העיר כמבואר בירמיה, ואיך מתענין ב"ז, ומתרץ רבא דבית שני נחרב ב"ז בו. ומובא שם בתוס' ר"ה דבית שני חמיר לן ע"כ מתענין ב"ז. ותמיה גדולה היאך יכולין אנחנו לעקור דברי קבלה שהוא כתורה, ה"ל לקבוע גם י"ז בו, ואי משום דקשה על הצבור מ"מ היאך יוכלו לעקור ד"ת בקו"ע לאכול ולשתות ושאר ענינים שהוא מדברי קבלה.

ועוד דר"י אמר אלו הייתי שם קבעתיו בעשירי ורבנן אתחלתא דפורענותיה. והיאך אלו היה שם היה קובע בעשירי וכי בדידיה הדבר תלוי הלא הוא מדברי קבלה, כך ה' רצונו יתברך וגז"כ הוא, אל ודאי הוא הדבר אשר דברתי בעזה"י דהקבלה לא קבעה יום מיוחד כלל רק החדשים ובאיזה יום בחודש שרוצים מתענים. וכן בימי ששון ושמחה באיזה יום שרוצין בחדשים הללו עושין ששון ושמחה, א"כ בבית שני ה' כל מקום נוהג כמו שהיו רוצים, ואח"ז כשנחרב הבית בשניה והיו רוצים לקבוע הימים הללו לכל ישראל בשוה, כההוא דתקיעות דהתקין ר"א שיהיו כל ישראל בשוה כמ"ש רה"ג ז"ל הובא בראשונים, וביררו חז"ל לאחר החורבן ימים הללו, והיה דעת ר"ע שהצום יהיה עשרה בטבת שבו ה' עת צרה לישראל ורשב"י אומר בה' בטבת, אע"פ שמביאין ראיה מפסוקים זה אסמכתא בעלמא.

וע"כ אמר ר' יוחנן אלו הי' שם הי' קובע בעשירי דזה הברירה באיזה יום היה מדברי חז"ל, וגם סברת רבא דב"ש ח"ל דבררו ביום שהיתה בב"ש ומ"מ לא נעקרה הקבלה כי בחודש הזה מתענים.

מי שהתענה ביום אחר

ממשיך המנ"ח דהאידינא דברצו תליא מלתא, ומדרבנן אנחנו מתענים בודאי, אם התענה בחודש איזה יום קודם יום התענית בודאי אינו יוצא, כי מדרבנן מחויב להתענות יום זה דוקא, ואפילו בעת שהיה חיוב להתענות כגון בשעת השמד, מ"מ אם התענה קודם ובאותו יום לא התענה חוץ מה שעבר אדרבנן אלא אפי' דברי קבלה לא יצא כיון דלא עשה כמו שתיקנו חז"ל. כמבואר בתוס' סוכה גבי לא קיימת מצות סוכה, דכל דבר מה"ת וחכמים תקנו דברים במצוה זו אם לא עשה כתיקון חז"ל לא יצא כלל, וכן דעת הר"י בברכות במשנה ראשונה והובא בפמ"ג או"ח בפתיחה.

אך בעת שהיה החיוב להתענות מדברי קבלה והוא לא התענה באותו יום בשוגג או שהיה חולה באותו יום שפטור להתענות, ובאונס מבואר שם בפמ"ג דיוצא מה"ת אף אם לא עשה כתקנת חז"ל, אם לא התענה באותו יום חיוב גמור עליו להתענות יום אחר בחודש הזה כדי לצאת מצות דברי קבלה, ואיזה יום שמתענה יצא ידי ד"ק על כל פנים.

וכן אם בשוגג אכל דמ"מ חיוב עליו להתענות יום זה גם כן כמבואר בהל' תענית, ומ"מ איבד תעניתו לדין זה שמחויב להתענות יום אחר בזה החודש, דכל החודש זמנו והוי כיום סתם דמחויב להתענות יום אחר וכאן כל החודש מוטל עליו החיוב מד"ק.

מה שנוקט המנ"ח שהיום שאנו צמים מטעם רצו אז יש כאן חיוב דרבנן על יום מסוים נראה שבתשב"ץ דלהלן מבואר לא כך.

צום גדליה

עוד כתב המנ"ח שלדבריו מיושב קושיית האחרונים, דהנה נחלקו בגמ' (ר"ה יח, ב) אי בטלי מגילת תענית או לא. וז"ל הגמ' איתמר רב ורבי חנינא אמרי בטלה מגילת תענית רבי יוחנן ורבי יהושע בן לוי אמרי לא בטלה מגילת תענית, רב ורבי חנינא אמרי בטלה מגילת תענית הכי קאמר בזמן שיש שלום יהיו לששון ולשמחה אין שלום צום והנך נמי כי הני, רבי יוחנן ורבי יהושע בן לוי אמרי לא בטלה מגילת תענית הני הוא דתליניהו רחמנא בבנין בית המקדש אבל הנך כדקיימי קיימי.

מותיב רב אחא בר הונא בתלתא בתשרי בטילת אדכרתא מן שטריא שגזרה מלכות יון שמד שלא להזכיר שם שמים על פיהם, וכשגברה מלכות חשמונאי ונצחום התקינו שיהו מזכירין שם שמים אפילו בשטרות, וכך היו כותבים בשנת כך וכך ליוחנן כהן גדול לאל עליון, וכששמעו חכמים בדבר אמרו למחר זה פורע את חובו ונמצא שטר מוטל באשפה וביטלום, ואותו היום עשאוהו יום טוב. ואי סלקא דעתך בטלה מגילת תענית קמייאת בטול אחרנייתא מוסיפין, הכא במאי עסקינן בזמן שבית המקדש קיים. ותיפוק ליה דהוה ליה יום שנהרג בו גדליה בן אחיקם

והק' האחרונים דלפי המבואר בב"י סי' תתמ"ט דבר"ה נהרג גדליה ונדחה לאחר יו"ט, א"כ למה ג' תשרי ששון ושמחה. וגם קשה למה קבלו תחלת התענית בג' בו דאז היו מקדשין על פי הראיה והיה ר"ה יום א', ואפי' אם באו עדים מן המנחה ולמעלה מ"מ יום שני היה א' בתשרי, וה"ל לקבעו תמיד יום ב' בתשרי.

ועוד כיון שהוא מד"ק שהוא כד"ת למה לא ידחה התענית שבת ויו"ט. עי' בב"י שמביא שם דעשרה בטבת היה דוחה שבת כיון דהתענית מד"ק וגם עונג שבת מד"ק כמבואר בר"מ פ"ל מהלכות שבת. (דבריו צע"ג שאבודרהם לא כתב משום דשניהם מד"ק דא"כ גם שאר הצומות היו דוחים שבת, אלא כתב שרק עשרה בטבת הוי דוחה שבת).

ולפמ"ש ניהא דבאמת ד"ק לא היה על יום מיוחד, ע"כ אמרו שאינו דוחה שבת ויו"ט וגם בתחלה קבעו צום גדליה בג' כי היו יודעים דהרחוקים עושים שני ימים ר"ה, אף דהוא חסר, וא"כ אצלם הוא יו"ט עד ג' ימים לחודש קבעו אף להבקיין בבית הועד ג"כ בג' בתשרי כיון דהברירה היתה בידם וקבעו ביום ג' שיתענו כל ישראל ביחד, ואח"ז בבית שני היה יום זה ששון ושמחה כי היו יוצאים ביום זה וקבעו ליום שהיו מתענין בו.

כדברי המנ"ח מצינו בראשונים

כחידושו של המנ"ח מצינו גם בראשונים, התשב"ץ (ב, רעא) דן לומר שע"כ עיקר תקנת התעניות הוא מהנביאים, וההיכרח שהרי אנחנו צמים בעשרה בטבת וצום גדליה אע"פ שלא היה בבית שני. ולא צמים ביום שסמכו על ירושלים בבית שני.

אחרי שיש יסוד הנ"ל הק' כמה קושייות על מנהגינו. האחד למה אין מתעניין בתשעה בתמוז מפני שבו הובקעה העיר בראשונה, כמו שאנו מתעניין בעשרה בטבת על סמיכת מלך בבל. ועוד למה אנו מתעניין בשבעה עשר בתמוז מפני שבו הובקעה העיר בשניה ואין אנו מתעניין על סמיכת רומיים בירושלם בשניה.

ותי' התשב"ץ שהנביאים שתקנו צום הרביעי לא ייחדו בזה אי זה יום והניחו הדבר מסור לב"ד לטלטלו מיום אל יום על צרה כיוצא בה, והיא הבקיעה בין שתהיה בט' בו או ביום אחר כל שהיא באותו חדש הדבר מסור בידן לקבעו ביום הבקיעה.

ונראה ודאי שאם הובקעה העיר בחדש אחר היינו מתעניין בט' ברביעי ולא היינו מתעניין באותו חדש שנבקעה בו. כיוצא בתענית של סמיכת יד על ירושלם שאנו מתעניין על ראשון ולא על שני, לפי שכך תקנו הנביאים שיהיו הצומות באלו הארבעה חדשים, אבל לא הקפידו על איזה יום מהם ובלבד שתהיה הצרה מעין הראשונה כגון בקיעת העיר.

או נאמר שכך כווננו הנביאים ברוח הקדש שבשניה תבקע העיר ב"ז בתמוז ועליה תקנו צום הרביעי לדורות הבאים ובזה נסתלק זה הספק.

כדבריו כתב גם הריטב"א (ר"ה יח, ב) וז"ל וא"ת והלא עיקר גזירת התענית על חורבן ראשון הוה ובט' בתמוז קבעוהו שבו הובקעה העיר, וא"כ למה אנו מתעניין היום ב"ז בתמוז שהיתה בקיעה שניה. וכי תימא כי בבית שני נעקרו אותם הצומות שגזרו על בית ראשון הא ליתא כדמוכח לעיל, תדע דהא עשרה בטבת וצום גדליה מחורבן ראשון הם ואנו מתעניין אותן, וכיון שכן למה נעקר ט' בתמוז. ואם מפני שנבקעה בשניה ב"ז נתענה בשניה.

ומה שקשה יותר הוא מה שאמרו בפ"ק דמגילה (ה, ב) על רבי שרחץ ב"ז בתמוז והיינו מטעמא דרב פפא דלעיל דאמר רצו מתעניין, ולפי שלא היה שמד בימי רבי, וזה תימא גדול בעיני שהרי י"ז בתמוז אינו תלוי ברצון, שהרי לא תלו ברצון אלא ט' בתמוז שהיה מגזירה ראשונה של נביאים, אבל י"ז בתמוז גזירה חדשה היא על חורבן בית שני שאל"כ למה מתעניין אותו כלל.

ותי' הריטב"א לפי שהיו יודעים הנביאים חורבן בית שני הניחו הצומות הראשונות כמו שאמרנו לעיל, ולפיכך כשהניחו תענית תמוז שיהיה צום בזמן השמד ושיהא ברצון בזמן שאין שמד לא על ט' בתמוז הניחוהו שהרי יודעין היו הבקיעה השניה שיהא עתידה להיות אלא עקרוהו ממקומו וקבעוהו ב"ז, כי קשה היה הדבר שיתענו על הבקיעה הישנה ולא יתענו על החדשה שהיתה חמורה וקשה יותר, וגם היה קשה לגזור שתי תעניות בחודש אחד, אלא כיון דשם בקיעה אחת היא וגם שתיהן בחדש אחד קבעו התענית על שתיהן ב"ז בו בבקיעה שניה שהיא אבל חדש.

ובהא לא שייך להשיב מהא דאמרין שאין ב"ד יכול לבטל דברי ב"ד חבירו אא"כ גדול ממנו בחכמה ובמנין, ואם פשט איסורו בכל ישראל אפילו אם יבא אליהו ויאמר אין שומעין לו, ויום ט' בתמוז פשט בכל ישראל, דהא ליתא דאילו מגזירת נביאים הראשונים לא היה אלא בגלות ראשון בלבד ודין הוא שיתבטלו בבנין בית שני, אלא שעמדו נביאים האחרונים וקבעום בבית שני על דרך שאמרנו וכדבר פפא, ובזה לא יקשה לנו מה שהקשו בתוספות על מה שאמרו במגילה (ה, ב) דרבי בעא למיעקר ת"ב ואף על פי שהיה מגזרת נביאים ופשט בכל ישראל, וטעמא דמילתא כדאמרן שאף הוא נביאים האחרונים תלאוהו ברצון כדכתיבנא לעיל.

ואפשר עוד לומר שאף נביאים הראשונים שגזרו התענית יודעין היו בחורבן בית שני ולא קבעוהו בתשעה בו דוקא, אלא בחדש זה, שלא מצינו שנקרא אלא צום הרביעי, אבל אין צריך לכך.

יישוב דברי האבודרהם

על פי כל הנ"ל מיישב הגר"ח דברי האבודרהם. וז"ל (חי' הגר"ח לר"ה יח) הנה הב"י כתב בשם האבודרהם דאם היה אפשר שיחול עשרה בטבת היו מתענים אפילו בשבת, משום שנאמר בו בעצם היום הזה כמו ביו"כ, אלא שאינו יכול לחול בשבת. וצריך ביאור מ"ש עשרה בטבת משאר תעניות.

ותי' שהרי תענית חלום מתענין אפילו בשבת, וחזינן מזה דשייך תענית בשבת, רק דבכל מקום נדחה התענית מפני השבת משום דגם למחר יכולים להתענות על זה, ולמה שיתענו בשבת, אבל אם היה צריך להתענות דוקא בשבת וא"א לדחותו למחר, שפיר נוכל להתענות בשבת, ולפיכך בתענית חלום דאמרינן בגמ' שבת (יא, ב) דיפה לחלום כשמתענין בו ביום א"כ אין לדחותו למחר, לכן מתענין שפיר בשבת. וזהו החילוק בין עשרה בטבת לכל התעניות, דכל התעניות מתענים מפני המאורעות שארעו ותלוי בחודש כדכתיב בקרא, א"כ יכולים להתענות גם למחר, ולכן כשחל בשבת נדחה למחר, אבל בעשרה בטבת דכתיב "בעצם היום הזה" (עי' ר"ה יח, ב), א"כ הוא דין דוקא באותו יום, וע"כ א"א לדחותו למחר, ושפיר היה אפשר להתענות אף בשבת.

למה רבי רצה לעקור ת"ב ולא י"ז בתמוז

באור שמח (תעניות ה, ו) הביא דברי המבי"ט (קרית ספר שבת פכ"ט), דבשבת מעת לעת לילה ויום אסור מן התורה להתענות, אבל ביום בלבד אינו אסור מה"ת, ולכן מותר להתענות תענית חלום בשבת.

ולדברי יישוב למה רצה רבי לעקור רק ת"ב שחל בשבת (מגילה ה, ב), ולא י"ז בתמוז הקודמו דחל ג"כ בשבת, משום דתענית ת"ב נדחה מן התורה שמעל"ע אסור להתענות מה"ת, לכן סבר הואיל ונדחה ידחה, אבל שאר צומות דהתענית הוא רק ביום, ומותר מה"ת להתענות בשבת לא נדחה תעניתו דבר תורה, ולכך מתענין למחר.

עוד יישוב על דברי האבודרהם

על פי זה כתב ליישב דברי האבודרהם. וזל ונראה דזה טעם שהביא הב"י בשם אבודרהם דאלו חל עשרה בטבת בשבת היו מתענין, משום דכתיב בעצם היום וכו', וזה משום דתענית יום לבד אינו אסור דבר תורה, ולכן היו יכולים להתענות בשבת ודו"ק.

[ובדברי האבודרהם הנ"ל יש ליישב מה דבעי בגמרא בסוף בכל מערבין (עירובין מ, ב) בר בי רב דיתיב בתעניתא במעלי שבתא מהו לאשלומי. ולא בעי בתענית צבור שחל בע"ש, משום דכל הד' צומות לא מצי לחול בע"ש רק בעשרה בטבת, ואיהו גופיה דחי שבת, מכש"כ שמשלים בערב שבת התענית. ומזה לקח האבודרהם].

והנה נראה לומר עוד בדעת ר' יוחנן שהבית נשרף בעשירי, משום דבאמת אמרו בעו"ג נ"ב ע"ב דעל כלי שרת באו פריצים וחללוהו, וכן הכא נמי כיון שנשרף הבית נפקע קדושתו, ותו היה נשרף בית של חול, משום דבאו פריצים וחללוהו, אבל ר' יוחנן סבר דקדושת הבית קיים אף בחורבנו, וכרבינו דהמקריב בזמן הזה חייב, בזבחים ק"ז ע"ב, א"כ עיקרו נשרף בעשירי, ודו"ק.

דברי בחתם סופר

החת"ס בספרו תורת משה (דרוש לז' אדר עמ' י, א) כתב עוד ביאור בדברי האבודרהם, והוא על פי מה שהביא שם שבי' בטבת הקב"ה דן אם יהיה הגאולה באותו שנה. עי"ש שמה"ט צמים בי' בטבת משום שהיה מצור, אע"ג שהיו עוד מצורים על ירושלים, אלא דהסיבה שהיה במצור שנתיים וחצי משום שבאותו יום ישבו ב"ד של מעלה אלו משמאילים ואלו מיימינים עד שגברה המשמאילים וחרבה הבית. וכן כל שנה יושבין ב"ד של מעלה וגוזרין החורבן בכל דור ודור. ולכן הרי האיסור לצום בשבת אינו אלא צום שהוא בגלל העבר, אבל צום שהוא בשביל להשפיע על העתיד מותר. ומה"ט מותר לצום תענית חלום. א"כ כמו שמותר לצום ביוה"כ מה"ט מותר לצום גם בי' בטבת שהתענית הוא להשפיע שיביא הקב"ה הגאולה שלימה בשנה הזו במהרה בימינו.